6. Aspecte lexicografice

Toponimele adunate un urma anchetelor pe teren şi din documentele studiate vor fi prezentate în această lucrare sub forma unui dicţionar toponimic de tip structural.

Conceptele care stau la baza prelucrării materialului obţinut în urma anchetelor de teren şi a cercetării de documente publicate sau inedite sunt *câmp toponimic*, *polarizare* şi *diferenţiere*, teoretizate de către Dragoş Moldovanu[1]. Ele sunt folosite de către cercetătorii ieşeni la redactarea dicţionarelor toponimice, dicţionare în care se urmăreşte nu doar enumerarea unor toponime, cu localizarea şi etimologia acestora, ci şi evidenţierea raportului dintre nume şi obiectul geografic desemnat, a relaţiilor care se stabilesc între unele toponime şi a comportamentului acestora în vorbire.

Abordarea structuralistă a toponimiei a fost deja aplicată în tezele de doctorat *Toponimia văii Zeletinului. De la Zăpodia la Motoşeni, judeţul Bacău* de Puiu-Filip Filipescu (susţinută în 1989) şi *Oronimia şi hidronimia din bazinul superior al Bârladului* de Mircea Ciubotaru (susţinută în 1996 şi publicată în 2001, la Casa Editorială *Demiurg*, Iaşi), precum şi în alte lucrări[2].

Realitatea de pe teren ne arată că „o dată constituite, toponimele pot deveni baza de formare a altor nume topice”[3], adică de la numele unui obiect socio-geografic îşi pot lua denumirea şi alte obiecte din imediata sa apropiere, formându-se, conform teoriei lui Dragoş Moldovanu, un câmp toponimic, adică un ansamblu de două sau mai multe toponime (numite *secundare* sau *dezvoltate*) formate în jurul unui *toponim-bază* (*principal* sau *nucleu*), care are rol de centru polarizator[4]. Dacă stabilirea categoriei (oiconim, hidronim, fitonim etc.) şi a tipului toponimului (descriptiv sau personal) reprezintă perspectiva sincronică, prezentarea câmpului toponimic dezvoltat ne permite studiul diacronic al ansamblului numelor de locuri dintr-o regiune.

Procesele în urma cărora iau naştere câmpurile toponimice sunt *polarizarea* şi *diferenţierea*. Polarizarea „constă din concentrarea denominaţiei toponimice a unui

---

[1] MOLDOVANU, P., 73–100 şi MOLDOVANU, T.C.

[2] Mircea Ciubotaru, *Comuna Horleşti. Cadre istorice, sociale şi culturale*, (în colab. cu Petroliana Zară), Iaşi, Editura Performantica, 1999, 80-122, Id., *Comuna Ipatele. I. Studiu istoric. Toponimie*, Iaşi, 2000, 154−217, Id., *Comuna Vultureşti.* I. *Studiu de istorie socială. Onomastică*, Iaşi, Casa Editorială *Demiurg*, 2003, 173-234.Vlad Cojocaru, *Toponimia văii mijlocii a Trotuşului. Dinamica structurilor toponimice*, Iaşi, 2005.

[3] FILIPESCU, O., 313.

[4] Ap. CIUBOTARU, O., 15.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)

ansamblu geografic bine delimitat in jurul unei denumiri «polare», corespunzând, în general, elementului de maximă importanţă socio-geografică. Elementul comun al grupului polarizat este numele acestui element central; distincţiile se fac prin entopice în funcţie toponimică”[5]. Astfel, observăm că de la numele satului *Agăpieni* s-au format toponime care desemnează obiecte geografice aflate în imediata vecinătate a acestui sat: *Măgura Agăpienilor*, *Pârâul Agăpieni*, *Poiana Agăpienilor*, *Ţarina Agăpienilor* şi *Imaşul Agăpieni*. Toponimul primar devine determinantul din structura toponimele secundare, elementul determinat fiind reprezentat de entopicele *imaş*, *măgură*, *pârâu*, *poiană* şi *ţarină*. De multe ori, ca rezultat al principiului economiei limbajului, în formarea toponimului secundar se preia doar unul din elementele care alcătuiesc o construcţie sintagmatică ce reprezintă denumirea primară; aşa se explică de ce de la *Pârâul Ruginei* s-a format denumirea *Piciorul Ruginei* şi nu *Piciorul Pârâului Ruginei* sau *Piciorul la Pârâul Ruginei*. De la oronimul *Piciorul Jacotelor* s-au format denumirile *Drumul Jacotelor* (care probabil iniţial se numea **Drumul pe Piciorul Jacotelor*) şi *Pârâul Jacotelor* (< **Pârâul de sub Piciorul Jacotelor*).

Procesul de formare a unor toponime plecând de la alte toponime este frecvent, el fiind analizat şi de către alţi cercetători. Astfel, observând relaţiile care se stabilesc între unele nume de ape şi de localităţi, Gh. Bolocan, numea acest proces „transfer de nume”[6]. Ţinând cont de direcţia transferului, dar şi de sufixul cu care sunt formate denumirile, studierea modului de formare a oiconimelor şi hidronimelor „oferă posibilităţi de determinare a stratificării toponimice”[7]. Termenul de *transfer* este preluat şi de Adrian REZEANU, T., 181, care analizează „transferurile de nume de la reperul urban − lăcaş de cult către alte repere urbane”.

E.S. Otin vorbeşte de „transfer” între denumiri şi de „metonimie toponimică[8]” într-un studiu în care cercetează particularităţile formării hidronimelor de la oiconime sau al oiconimelor de la hidronime, iar toponimele formate în urma acestui proces sunt numite „denumiri de contact”[9]. Autorul subliniază importanţa studierii transferului de nume deoarece astfel se pot reconstitui unele denumiri neatestate, iar cercetătorul poate avea o mai bună perspectivă asupra formării sistemului toponimic şi a interacţiunii dintre denumiri[10].

Cel de-al doilea fenomen în urma căruia se pot forma câmpuri toponimice este *diferenţierea*, adică „procesul prin care se desemnează, cu ajutorul unor delimitatori lexicali, părţile unui obiect geografic sau sociogeografic denumit. Aici opoziţiile toponimice se constituie pe baza celor lexicale, pentru că diferenţierea opune denotatele corespunzătoare din acelaşi câmp lexical ierarhizat”[11]. De exemplu, între *Neamţul* şi *Nemţişorul* există o opoziţie de tip privativ, realizată cu ajutorul sufixării diminutivale (curs principal − afluent principal). În cadrul dicţionarului, pentru

[5] MOLDOVANU, P., 81.
[6] BOLOCAN, T., 171−180.
[7] *Ib.*, 170.
[8] OTIN, T., 30.
[9] *Ib*., 39.
[10] *Ib*., 118.
[11] MOLDOVANU, S., 141.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)

fiecare toponim secundar se va indica procesul în urma căruia s-a format (astfel se pot explica şi evidenția relațiile dintre nume). Chiar dacă nu sunt considerate procese structurale, extensia şi restricția vor fi, de asemenea, indicate.

În continuare, vom exemplifica maniera în care sunt realizate articolele din dicționarul toponimic de tip structural în funcție de câmpul toponimic format în jurul unei denumiri, urmărind şi explicând paşii de redactare.

Cuvântul-titlu al fiecărui articol reprezintă numele unui obiect sociogeografic (unitate de relief, reper toponimic, localitate etc.), numele unui toponim primar în jurul căruia s-a dezvoltat un câmp toponimic sau un centru de polarizare toponimică. Centrul de polarizare toponimică „este un nume care nu poate fi atribuit cu certitudine unui obiect polarizator”[12], este determinantul comun din componența mai multor toponime dintr-un câmp, unde însă nu cunoaştem care este elementul polarizator, toponimul primar, şi nici istoricul proceselor de structurare a câmpului. De exemplu, în satul Nemțişor există toponimele *Dealul Bodai* şi *Pârâul lui Bodai*, deci amândouă în legătură cu o familie *Bodai* care a trăit odinioară în această localitate, dar nu ştim care din cele două toponime s-a format primul plecând de la acest patrionim. Prin urmare, am numit *Bodai* centru de polarizare toponimică personal.

Am considerat centru de polarizare toponimică descriptiv *Argelele* în jurul căreia s-a format un câmp toponimic format din denumirile *Piciorul Argelelor*, *Vârful Argelelor*, *Poiana Argelelor* şi *Pârâul Argele.* Dintr-un document de la 1604 deducem că existau cel puțin trei argele, situate în diverse locuri de pe acest picior de munte: una pe culme, la bour („pe vârful Argelei, la bour”), „Argeaua cea de mijloc şi cea de jos” (DIR, A, XVII-I, 177 (trad. ed.). Nu ştim, însă, care dintre toponimele *Pârâul Argelele* şi *Piciorul Argelelor* a fost primul, astfel încât am considerat *Argelele* centru de polarizare toponimică descriptiv. Identificarea cuvântului-titlu, deci a nucleului câmpului toponimic, este de multe ori anevoioasă, mai ales în lipsa unor atestări documentare sau în cazul etimologiei necunoscute.

Cuvântul-titlu este în forma literarizată, conform principiilor stabilite în *Introducerea* la TTRM, I_1, p. XXIX-XLVIII, şi în forma articulată: *Bâtca, Dealul Gol, Slatina, Piciorul Gălățeanului* etc. Când avem a face cu nume de persoană care fac parte din sintagme toponimice şi care nu au fost consemnate în funcție toponimică absolută, acestea nu sunt articulate.

În cazul toponimului *Chițigaia* şi a câmpului format în jurul său, am literarizat forma cuvântului-titlu, chiar dacă astăzi în hărțile zonei aflate în discuție toponimul apare doar cu forma sa palatalizată. Pentru a fi consecvenți, am folosit forma fără palatalizare în cuvântul-titlu, dar în dicționar va figura, alfabetic, între cuvintele-titlu, şi intrarea *Chițigaia*, cu trimitere la articolul *Pițigaia*, astfel încât găsirea toponimului sub forma încetățenită astăzi să nu devină dificilă. Am literarizat şi forma oiconimului *Vovidenia*, folosită astăzi pentru a denumi un schit de pe teritoriul comunei Vânătorii-Neamț, considerând că forma cuvântului-titlu este cea etimologică, *Vovedenia* (*vovedenia* < v. sl. **ѣъѣєдєниє**).

Pentru toponimul *Ulucele*, subiecții cu care am efectuat ancheta au folosit de obicei sintagma *La Uluce*. Însă la unele întrebări de sintaxă am obținut şi forma

[12] CIUBOTARU, O., 18.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)

simplă a toponimului, astfel încât am stabilit forma *Ulucele* ca fiind cuvântul-titlu, dar în cadrul articolului am notat folosirea frecventă a sintagmei:

ULÚCELE (Lun) reper topon. descr. (De obicei în sint. *La Uluce*) Loc situat în partea de sud a Poienii Slatinii.

Echivalentele morfosintaxice şi variantele sunt introduse, alfabetic, în dicţionar, cu trimitere la articolul unde au fost lucrate:

LA ULUCE v. **Ulucele**.

Pentru denumirile formate din două sau mai multe silabe, la cuvântul-titlu se notează şi accentul obţinut în anchetele pe teren. Imediat după cuvântul-titlu am notat, între paranteze, sigla localităţii pe teritoriul căreia se află obiectul desemnat de toponimul respectiv.

Conform concepţiei de dicţionar toponimic prezentată de Dragoş Moldovanu[13], pentru fiecare denumire trebuie specificată categoria toponimică, care vizează planul conţinutului, examinat din perspectiva raportului de desemnare (cremnonim = nume de forme de relief negativ sau de accidente de teren, fitonim = nume de forme de vegetaţie, hidronim = nume de ape curgătoare, hodonim = nume de căi de comunicaţie şi puncte de trecere, horonim = nume de câmpii sau de ţinuturi, limnonim = nume de ape stătătoare, oiconim = nume de unităţi sociogeografice, oronim = nume de forme de relief pozitiv, telmatonim = nume de mlaştini), dar şi tipul toponimic (toponime personale = denumiri formate de la nume de persoane sau supranume, descriptive = nume formate de la entopice sau apelative care descriu locul, comemorative = toponime care amintesc evenimente sau personalităţi din trecut, encomiastice = denumiri care aduc elogiul unor personalităţi în viaţă sau unor sfinţi ori metaforice = nume construite prin analogie).

Definiţia în dicţionarele de tip structural indică pentru fiecare toponim categoria geografică şi localizarea[14]. Dacă în majoritatea dicţionarelor toponimice editate în România pentru localizarea obiectelor geografice desemnate se indică doar localitatea pe teritoriul căreia se găsesc, în dicţionarele toponimice de tip structural precizarea poziţiei obiectului se face în manieră detaliată, în funcţie de alte obiecte sociogeografice din apropiere. De exemplu, la un curs de apă se indică pârâul/râul al cărui afluent este, locul de unde izvorăşte, între ce dealuri, munţi sau pâraie curge; în cazul unui munte, se notează apele la obârşia căruia se situează etc. Tarlalele au fost localizate în funcţie de satul în apropierea căruia se află, eventuale cursuri de apă care curg în vecinătate şi tarlalele alăturate. Dacă un obiect geografic folosit în localizare este din afara zonei cercetate de noi, denumirea aceastuia este pusă între parateze pătrate [ ].

Imediat după definiţie, se notează eventualul sinonim al denumirii discutate (cu indicaţiile vechi, popular, nou etc., indicaţii care se referă la sinonim). Sinonimia este un fenomen întâlnit şi în toponimie, surprinzând faptul că numele unor obiecte geografice mici nu se păstrează, uneori, pentru mult timp, fiind înlocuite de altele. Astfel, denumirea *Dealul* (*lui*) *Vartic*, înlocuieşte treptat, în vocabularul locuitorilor, toponimul *Dealul Slatinei*, deoarece ei îl simt mai motivat pe primul, care trimite la un fost localnic care locuia acolo. Sinonime sunt şi toponimele *Căldarea* şi *Imaşul*

[13] MOLDOVANU, P., 79.
[14] *Ib.*, 78.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)

(pentru că în ultimul timp acest teren este folosit ca imaş pentru vite), *La Maici* şi *La Dobru* (care este un schit de măicuţe), *Pârâul Glodişorul* şi *Pârâul Sărăturii*, *Pârâul Porcului şi Pârâul Adânc* etc. Dintre termenii sinonimici, alegem ca titlu de articol pe cel mai utilizat sau cel care este prezent astăzi în vorbirea localnicilor. Sinonimele apar, alfabetic, şi ca intrări separate, având drept definiţie o simplă trimitere la corespondentul principal. Definiţia este precedată de indicaţii privind utilizarea toponimului din cuvântul-titlu, între paranteze: vechi, nou, pop., ofic.

În cazul în care articolul cuprinde mai multe denumiri care alcătuiesc un câmp toponimic, „structura câmpurilor toponimice se evidenţiază prin numerotarea cu litere latine majuscule, cifre arabe şi latine, litere latine minuscule, litere minuscule greceşti, indicându-se procesele de structurare (polarizarea şi diferenţierea), extensiile, restricţiile, categoriile toponimice astfel apărute şi definiţiile obiectelor sociogeografice corespunzătoare”[15]. Dificultăţi am întâmpinat mai ales la redactarea articolelor care conţin câmpuri toponimice foarte mari, semn al importanţei şi vechimii toponimelor-primare din cazurile respective. În aceste cazuri, este dificil de stabilit care este toponimul primar şi ordinea etapelor realizării procesului de polarizare, mai ales dacă nu deţinem atestări documentare care să ne sprijine în acest sens.

O altă parte a unui articol este reprezentată de indicarea surselor în care apar toponimele discutate (hărţi, documente publicate sau inedite, anchete pe teren). Pentru unele toponime minore deţinem atestări doar din ancheta toponimică, însă pentru majoritatea denumirilor dispunem de cel puţin o atestare din Registrul agricol din 1959 al comunei pe teritoriul căreia se află obiectul geografic desemnat sau din arhiva Ocolului silvic din zona respectivă. În cazul în care pentru desemnarea entopicului din toponim s-a folosit o prescurtare, am refăcut forma entopicului. Când prima atestare este identică cu cuvântul-titlu, am indicat Cf. înaintea sursei.

Dacă pentru o denumire deţinem atestări în slavonă din colecţiile de documente, am redat întocmai atestarea respectivă, iar între paranteze am menţionat traducerea în română sau transliterarea în alfabet latin (dacă toponimul este în formă românească), ca în exemplul următor: **Ѡвършїами Кървѡни** („obârşiile Cărbunei”) DRH, A, XXII (1634), 158. În cazul toponimelor pentru care există foarte multe atestări, pentru a nu încărca inutil articolul de dicţionar, am făcut o selecţie a acestora, aşa încât am introdus în cadrul articolului doar câteva atestări pe secol pentru fiecare formă a denumirii respective.

În cadrul articolului, pentru fiecare variantă a toponimului diferită de cea din cuvântul-titlu se precizează dacă este sau nu precedată de entopic[16], dacă este în stadiul de formulare metalingvistică, de perifrază, sintagmă, toponim simplu sau compus. Am folosit indicaţiile „sintagmă heterofuncţională” (între termenii sintagmei se stabilesc relaţii de subordonare) şi „sintagmă homofuncţională”[17] (apozitivă, între constituenţi existând o relaţie de coordonare), folosite la redactarea dicţionarelor toponimice de tip structural pentru a indica tipul sintagmei toponimice. Enumerarea şi exemplificarea formelor toponimelor permite studiul evoluţiei lor (de

[15] CIUBOTARU, O., 21.
[16] Prin entopic înţelegem expresia unei clase de obiecte geografice sau sociogeografice.
[17] Cf. REGULA, E., 77.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)

la perifrază la sintagmă sau nume simplu, de la forma cu genitiv sintetic la cea cu genitiv analitic etc.), dar şi observarea folosirii unor forme numai în anumite situaţii (în studii geografice, în amenajamente sau hărţi silvice, în documente istorice).

În anchetele directe o etapă este reprezentată de întrebările de sintaxă. Acestea urmăresc înregistrarea genitivului, a regimului prepoziţional şi al articulării, precum şi descoperirea unor formaţii pretoponimice şi perifrastice, specifice denominaţiei populare, diferite uneori de formele oficiale, care ajung să se impună din ce în ce mai mult, datorită faptului că cei care folosesc aceste forme, primarii, agronomii, silvicultorii etc., au o anumită autoritate şi influenţă în comunităţile respective. Răspunsurile obţinute la aceste întrebări sunt incluse în dicţionar, cu indicaţia ANCH. şi sigla localităţii unde s-a obţinut răspunsul.

Pentru hidronimul *Râul Ozana*, subiecţii anchetei au folosit şi forma nearticulată a hidronimului, în contexte sintactice de tipul „intru în Ozană", „podul peste Ozană". Această formă a unui hidronim nemotivat semantic se explică prin atracţia la seria toponimelor simple motivate, care, precedate de prepoziţie, îşi pierd articolul; ponderea foarte mare a acestora în sistemul toponimic românesc a determinat apariţia unei tendinţe de uniformizare: după modelul „peste Bahnă", „la Baltă" (pentru toponimele *Bahna*, *Balta*) au apărut „la Bistriţă", „la Ozană" etc. În cazul toponimului *Slatina*, la întrebările de sintaxă am obţinut răspunsurile: *merg în Poiana Slatinii* şi *am ajuns în marginea Poienii la Slatină*. Prin redarea acestor propoziţii în cadrul articolului de dicţionar, vom scoate în evidenţă tendinţa populară de a evita folosirea a două forme de genitiv în aceeaşi sintagmă.

În cadrul articolului din dicţionar este redată şi pronunţia denumirii (sau a denumirilor, dacă este vorba de un câmp toponimic) obţinută din anchetele directe, reflectând de cele mai multe ori marca moldovenească a expresiei: închiderea lui *ă* final neaccentuat la *â*, trecerea lui *ă* protonic la *a*, velarizarea vocalelor palatale *e* şi *i* care, datorită pronunţării dure a consoanelor precedente (*s, z, ş, j, t, d*) trec la velarele *ă* şi *î*, închiderea vocalei anterioare atone *e* la *i*, palatalizarea labialelor *p*, *b*, urmate de *e*, *i*, trecerea africatelor *c* şi *g* la fricativele *ŝ* şi *ẑ*, omiterea desinenţei *-i* a articolului masculin, la atributul substantival genitival, atât în procliză, cât şi în encliză ş.a.[18] În comuna Pipirig, o parte a anchetei am efectuat-o cu câţiva muncitori forestieri, care uneori ne semnalau că părinţii şi bunicii lor pronunţă diferit unele toponime. Astfel, pentru toponimul *Vârful Piatra lui Iepure* am obţinut forma *Vî́rvu Ḱátra lu Ié̯puri*, dar şi pe cea mai veche, *Vî́rvu Ĉátra lu Ié̯puri*, în vreme ce pentru *Pârâul Gheţăriei* am notat pronunţiile *Pîrắ̯u G̓eţărí̯i* şi *Pîrắ̯u G̓eţărí̯i*. Şi aceste ultime variante fonetice, confirmate în timpul aplicării unor întrebări de sintaxă la care a răspuns o femeie de 74 de ani, au fost incluse în dicţionar, pentru a reda realitatea plurivalentă de pe teren.

Ultimul paragraf al articolului de dicţionar este dedicat stabilirii etimologiei. „În principiu, etimologia priveşte doar nucleul câmpului, justificând alegerea sa şi clarificând, când e nevoie, raportul de desemnare («de ce se numeşte aşa?»), precum

[18] Cf. RUSU, T., 210–217.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)

şi alte aspecte legate de vechimea numelui, de gradul de motivare geografică sau lingvistică"[19].

În dicționarele de tip structural toponimele omonime sunt prezentate ca intrări separate, numerotate la umăr, pentru a reflecta fidel realitatea de pe teren. Omonimele dovedesc restrângerea sferei de cunoaştere geografică la teritoriul unui sat.

Pentru a urmări mai uşor modul de formare a toponimelor prin procesele de polarizare şi diferențiere, redăm în Anexa 1 câmpul realizat în jurul toponimului Neamț. În cazul acestei denumiri, este încă incert care dintre obiectele sociogeografice denumite astfel a purtat cel dintâi numele Neamț. Unii cercetători susțin că târgul şi cetatea şi-au luat numele de la cel al apei, alții au afirmat că cetatea, construită de saşi, a purtat mai întâi acest nume, iar o a treia ipoteză este cea conform căreia târgul, unde se stabilise probabil şi o colonie de saşi, a fost numit *Neamțul*; Dragoş Moldovanu susținând că constituirea târgului a fost posterioară construirii de către constructori nemți aduşi din Galiția pe vremea lui Petru I Muşat. Noi am adoptat această ultimă supoziție, considerând că, deşi sunt atestate pentru prima dată cam în aceeaşi perioadă, târgul este mai vechi decât cetatea cu acest nume. Menționarea lui în *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate* (1387 şi 1392[20]) confirmă faptul că la acel moment era deja o aşezare cunoscută şi importantă. Se poate observa în stema câmpului Neamț cum, în urma proceselor de polarizare şi diferențiere, s-au format mai multe toponime plecând de la oiconimul *Neamțul*.

[19] MOLDOVANU, M.D., 14.
[20] Cf. GIURESCU, T., p. 70, ANDRONIC, O.M., 210.

BDD-B809-07 © 2011 Editura Alfa
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-01 18:23:38 UTC)